

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA INSHO VA UNING TURLARI.
INSHOLARNI BAHOLASH MEZONLARI**

Meretgeldieva Aygul

NDPI Boshlang'ich ta'lim fakulteti

3-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish usullari, ularni insho yozishni o'rgatishda eng samarali vositalar, insholarni baholash talablari, badiiy matnning didaktik tahlili bayon etiladi.

Kalit so'zlar: epigrafning mavzuga va insho matniga mosligi, reja bndlari orasida mantiqiy bog'lanish mavjudligi, insho reja asosida yozilmagan bo'lsa, material qanchalik izchil bayon etilgani, mavzuning yoritilishida mantiq borligi, insho kompozitsiyasining butunligi.

Ma'lumki, odam hamisha o'zining og'zaki va yozma nutqi takomili bilan qiziqib kelgan. Aynan nutqiy imkoniyatlari orqali inson o'z ichki olamini, tuyg'ularini to'kis namoyon etadi. Adabiyot esa inson nutqining injaliklarini, badiiyligini, tozaligi takomilini ta'minlaydi. Odamning nutqi uning saviyasi, bilimlilik darajasi, fikrlash jarayoni va o'ziga xos jihatlari tizimini namoyish etadi.

Boshlang'ich sinflar o'qituvchisi adabiy ta'lim amaliyotida o'quvchilarning ijodiy nutqiy faoliyatini tizimga solish uchun har xil metod va usullardan foydalanishi mumkin. O'qish darslarida nutq o'stirishning asosiy yo'nalishlaridan biri matnning o'quv tahlili bo'lib, u har xil nutqiy vaziyatlarni hosil qilish, dialogik muloqot uchun vaziyat yaratish, adabiy mavzularda monologik nutq turlaridan foydalanishga o'rgatish orqali amalga oshiriladi. O'quvchilar nutqining rivojlanganligini tekshirish mezonlari faol leksika, terminologiya, tasviriy ifodalarga egalik, nutqni mazmunli, ma'lumotlarga boy qilish, chiqishlarni mantiqiy aniqlik va xulosalarning mustaqilligi bilan boyitish va hokazolar bilan belgilanadi. Kichik o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqi darajasi bugunki kunda nafaqat metodik yoki pedagogik, balki jamiyat miqyosidagi ijtimoiy muammolardan biri bo'lib turibdi.

Kommunikativ muloqot ishtirokchilarning ko'pchiligi o'z fikrini aniq va ravon ifodalashga, fikrlarini ma'lum bir tizimda bayon etish qobiliyatiga, ifoda izchilligiga ega emaslar. Buni nafaqat boshlang'ich, balki ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, barcha o'quv fanlari tizimida kuzatish mumkin. Ta'lim amaliyotida, asosan, adabiy ta'limda fikr ifodalashning nozik tomonlari, uning rangbarangligi va emotsionalligiga erishishga e'tibor qaratiladi. Nutq ifodalashda bunday ko'nikmalarni egallash va og'zaki nutqni takomillashtirish suhbat, muhokama, qayta hikoyalash, dialoglar, ma'ruzalar

asnosida amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqi bilan bog'liq holda ularning yozma nutqini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. U kommunikativ jarayonda bevosita ishtirok etmaydi. Agar og'zaki nutqda jumla yoki so'zlarning to'liq ifodalanmasligi, ayrim qo'shimchalarning tushurib qoldirilishi, almashinishi singari holatlar yuz berishi mumkin bo'lsa, yozma nutqda fikr ifodalashda mantiqiy izchillik, so'z va iboralarning tizimliliigi taqozo etiladi. O'quvchi yozma nutqini takomillashtirishning keng tarqalgan usuli turfa janrlarda va har xil adabiy adabiy mavzularda insholar, esselar, bayonlar yozdirishga undashdir. O'quvchilarning boshqa turdagi mustaqil ishlari, yozma shaklda bajariladigan uy vazifalari ham yozma nutqning rivojlanishiga ko'maklashadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinflarida insholar erkin mavzular (asosiy materialning olinajak manbasi, janri, hajmi, bajarish joyi va usuliga, qo'shimcha topshiriqlari mavjudligiga ko'ra) da, maqsadiga ko'ra ta'limiy hamda nazorat shaklida tashkil etiladi. Dastlabki - alifbegacha va alifbe hali bolalar o'qishni ham, yozishni ham to'la bilmaydigan davrda, ularga o'z kuzatishlari, hayotdagi har xil voqea-hodisalar (mashg'ulotlar, o'yinlar, qiziqishlar, mavsumiy mehnat) bo'yicha og'zaki insho, rasmlar asosida hikoya tuzish bo'yicha amaliy mashqlarni bajartirish samarali natijalar beradi. O'quvchilar tomonidan tuzilgan bu hikoyalar ularning birinchi insholari sanaladi.

O'quv yilining ilk kunlaridan o'qituvchilar bolalarga tabiatni kuzatish va shu asosda tabiat taqvimini yuritishni o'rgatadilar. Bu kuzatishlarning o'zi ham quyidagi savollarga javob beruvchi hikoya - og'zaki insho uchun mavzu bo'lishi mumkin: "Bugun ob-havo qanday? Osmon qanday ko'rinishda? Havo bulut bo'lganda osmon qanday ko'rinishda bo'ladi? Nega shunday bo'lishini bilasizmi? Quyoshning qizdirishi nimalarga va nimasi bilan foydali, deb o'ylaysiz? Oy nurining sabzavot va mevalarga foydali jihati bormi? Agar bor bo'lsa, buni nimalarda ko'rish mumkin? Shamol foydali hodisami yoki zararlami? Kuchli shamol yaxshimi, yomonmi? Shamol nimasi bilan yaxshi-yu, nimasi bilan yomon, sizningcha? Yomg'ir yog'yaptimi? Kun issiqmi yoki sovuq? Sizga qanday ob-havo yoqadi? Nima uchun?" va boshqalar. Kelasi safargacha o'quvchilar ob-havoni kuzatib borishga odatlanadilar va kecha qanday edi, bugun qanaqa ekanligini aytib beradilar.

O'quvchilar bir-birini to'ldirib, alohida-alohida aytilgan gaplarni o'qituvchi yordamida o'zaro bog'lab, mantiqiy izchillikda hikoya tuzadilar. Bu hikoyalar hech qanday munosabatsiz, aniq vaziyat yoki holat tasviridan iborat bo'ladi. Boshlang'ich sinflar o'quvchilari tomonidan tuzilgan hikoyalar, taxminan, quyidagicha shaklda bo'lishi mumkin: "Bugun ob-havo yaxshi. Osmon ko'm-ko'k. Quyosh charaqlab turibdi. Kuchsiz shamol esyapti. Yomg'ir yoqqani yo'q. Kun issiq". Yoki: "Bugun ob-havo yomon. Osmonda qora bulutlar, quyosh ko'rinmaydi. Yomg'ir yog'yapti. Sovuq"

va hokazo.

Insho 1-sinfda kichik og'zaki axborot yoki oddiy hikoyadan boshlanib, sinflar yuqorilab borgani sari o'quvchini o'z fikrini ifodalashga o'rgatadigan, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qiladigan, aqlini peshlab dunyoqarashini kengaytiradigan, tafakkurini tiniqlashtiradigan, nazarini ziyraklashtiradigan ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ish turiga aylanib boradi. Insho bola shaxsini shakllantirishda g'oyat samarali vosita bo'lib, his-hayajon uyg'otadi, aqliy mustaqillikka, fikrlashga, ko'rgan-kechirganlari va o'zlashtirganlarini baholashga, voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-natija bog'lanishini topishga, ularni qiyoslashga, xulosa chiqarishga o'rgatadi. Insho o'quvchini o'z fikrini tartibga solishga yo'naltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Q.Husanboyeva, M.Hazratqulov, Sh. Jamoldinova "Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi" kitobi. Toshkent - 2020
2. R.Tolipova, O.Mavlonova, D.Xujayeva "Til va adabiyot ta'limi" kitobi. Toshkent - 2004
3. fayllar.org
4. kompy.info